

ISTVÁN KIRÁLY *INTELMEINEK* FORRÁSHASZNÁLATA A SZENTÍRÁS TÜKRÉBEN

BAKTI JUDIT

ABSTRACT

The use of the Holy Scriptures as source material in King Stephen of Hungary's Admonitions
The main focus of my paper is to analyze how the influences and teachings of the Holy Scriptures are incorporated into the *Admonitions* of King Stephen. It is evident that the Bible is the main and primary source of *Admonitions*, however, this aspect is little studied in previous research (academics typically examine the impacts of only ancient Greek and Latin, patristic, and medieval source materials). With references to potential sources represented in modern research, I would like to emphasize that the Holy Scriptures are the main foundation and source of *Admonitions*, exploring not only formal correspondences but similarities of content. The main themes of my investigations are the following: 1) the intimate, paternal voice reflects the examples of Kings David and Solomon. 2) The image of the blessed monarch is based on the descriptions of the Psalms and the Beatitudes of the Sermon on the Mount. 3) The utmost peacemaker is God, and by keeping up law and order, the earthly monarch proves his allegiance to God and participates in his work of creating peace. 4) The virtues of the sovereign are founded on Christian teachings and the commands of God. 5) Foreigners, i. e. Western Christians are welcomed by the king, for they are to help strengthen and protect the principles of Christianity in the land, and at the same time, with this act the monarch complies with the biblical Great Commission.

1. BEVEZETÉS

Az István király nevéhez kötődő *Intelmekek*¹ az egyik legkorábbi dokumentumunk az államalapítás idejéből, ugyanakkor nemcsak történeti, politikai jelentőséggel bír, hanem a középkori magyarországi latin nyelvű irodalom kezdetét is jelzi, nem utolsósorban pedig a magyar állam evangéliumi keresztyénné válásának, valamint uralkodójának hitét és krisztusi etikáját tükröző bizonyágtétele is.

Az *Intelmekek* rendkívül népszerű kutatási téma napjainkban is, az e témakörben folytatott vizsgálódás pedig igen sokrétű: történeti, filológiai, etikai és teológiai szempontok szerint egyaránt jelentős számú tanulmány, értekezés született az utóbbi bő száz évben.² Mindazonáltal a teológiai megközelítések viszonylag kisebb részt képviselnek, melynek oka részben abban érhető tetten, hogy a kommunista rendszer körülbelül négy évtizede alatt minden keresztyén aspektusú tanulmányozás tiltott volt.

¹ Jóllehet a fennmaradt kézirati hagyományok szerint ezt az elnevezést nem viselte a *Decretával* együtt hagyományozott (és XV. századi kódexekből ismert) mű. Az utókor a törvénykönyvektől elkülönítendő adta ezt a címet az iratnak az István királyról szóló legendákból e műre vonatkozó utalások nyomán. A tudományos kutatásban *Libellus de institutione morum*, rövidebb változatban *Libellus* vagy *Institutio morum* néven találkozunk vele, a köztudatban pedig *István király intelmei* vagy csupán *Intelmekek* néven él (ennek nyomán a kutatásban találkozunk tükröfordításával, az *Admonitiones* vagy egyes számban *Admonitio* titulussal is) (Havas: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított..., VII.).

² Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül a kutatás néhány jelentősebb állomását közöljük. A modern kori kutatás úttörőjének Békefi Remig 1901-es tanulmányát tekinthetjük, melyben részben az *Intelmekek* írójának személyét és forrásait vizsgálja. A XX. első felében Balogh József foglalkozott behatóan a témával, nagy számú tanulmány került ki a keze alól az *Intelmekek*hez kapcsolódó számos kérdésre vonatkozóan, pl. a szerzőség (Balogh: Szent István politikai testamentuma), a forráshasználat (Balogh: Szent István „Intelmei”-nek forrásai), politikai vonatkozások (Balogh: „Nemzet” és „nemzetköziség”...; Szent István politikai testamentuma I–II.; „Ratio” és „Mos.”...) tekintetében. Szűcs Jenő politikai és ideológiai szempontból vizsgálta az *Intelmekek*et, s jutott arra a felismerésre, hogy az *Intelmekek* az első hazai államelméleti irat (Szűcs: Szent István Intelmei: az első magyarországi...). A 2000-es évek hozadéka az *Intelmekek* új kritikai szövegkiadása és fordítása Havas László gondozásában (Havas: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított...), valamint szintén Havas érdeme számos adalék az *Intelmekek* forráshasználatában és annak jelentőségében (Havas: A klasszikus római történetírás hatása...; Sallustius kéziratos hagyományozódásához...; Puer adhuc scientia...), valamint bibliai, keresztyén vonatkozásában is (Havas: A Szent István-i *Intelmekek* mint a teokratikus keresztyén monarchia...; Egy fejezet a Biblia...). Havas munkásságának köszönhetően ismételen fellendült a filológiai érdeklődés, illetve vita az *Intelmekek*kel kapcsolatban (pl. Adamik: Szent István király *Intelmei*...; Megjegyzések Szent István király...; Nemerikényi: Szent István király *Intelmei*...). A Biblia mint az *Intelmekek* forrása élénk jelenlétével Érszegi Géza (Szent István Intelmei fiához...), Nekerkményi Előd (Latin Classics in Medieval Hungary...) és Havas László (Egy fejezet a Biblia...) foglalkozott.

Az *Intelme*k igen szertágazó irodalmi, filozófiai, történeti-politikai, jogi tájékozottságot mutat, forráshasználata rendkívül széles körű: klasszikus antik, patrisztikus, bizánci, Karoling-kori és azt követő időszak műveinek hatását hordozza magán, mindazonáltal a szöveg körülbelül ötven százaléka szó szerinti vagy tartalmi idézet a Szentírásból, mely az *Intelme*k legfontosabb forrása.³ A középkorban minden tudományos igényvel fellépő mű egyik célja, hogy minél szélesebb körű jártasságot mutasson fel, ezért íróik igen nagy mértékben támaszkodtak a korábbi, különféle írásos hagyományra, így tehát a korabeli értelmezés szerint az *Intelme*k értékének is fokmérője a gazdag forráshasználata.⁴

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy az *Intelme*k sokféle forrása között miként jelenik meg a Szentírás, hogyan épül bele a királytükör tanításába, s mi annak jelentősége a magyar uralkodó számára, illetve mi is az a teológiai gondolkodás, amely a XI. századi Magyarországon megjelent és élővé vált nemcsak István, hanem az akkori magyarság számára.

Az *Intelme*kre való hivatkozás során Havas Lászlónak az újabb filológiai kutatásokat és a korábban nélkülözött szöveghagyományokat is figyelembe vevő kritikai szövegkiadására⁵ és beosztására támaszkodom. Ahol nem Havas fordítását veszem alapul, lábjegyzetben jelzem.

2. A FORRÁSHASZNÁLAT KUTATÁSA ÉS PROBLEMATIKÁJA

Az *Intelme*k kutatástörténetében a legnépszerűbb és legtöbbet vitatott kérdés a mű lehetséges forrásainak feltérképezése. A kutatás egyöntetűen elfogadja, hogy a legfontosabb és elsőséget élvező forrás a Szentírás, melynek hatását, lenyomatait szinte minden középkori latin nyelvű mű magán viseli, s mivel a tudományos életben ez tézis, az *Intelme*k forrásait vizsgálók, főként klasszika-filológusok érdeklődése homlokterébe az került, hogy az antik és középkori hagyományból mit és milyen mértékben használt fel a mű írásba foglalója. Az ebbéli kutatás kiindulópontjának

³ Soós: Szent István király Intelmei..., 72.

⁴ Balogh: „Ratio” és „Mos”..., 280.

⁵ *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis. Szent István Erkölcstanító könyvecske, avagy Intelmek I.* AFA@A: Series Latina 2, Debrecen. 2004. Korábbi szövegkiadások: Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege)*. Kiadja a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya, Budapest. 1904. Balogh József: *Libellus de institutione morum*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Iosephus Balogh. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapest, 1938, II, 613–627.

Békefi Remig 1901-ben megjelent tanulmányát tekintjük, melynek jelentősége abban áll, hogy az *Intelme*k szövegét nyelvi és tartalmi egyezések, hasonlóságok tekintetében összeveti a Biblián és liturgikus szövegen kívül a frank capitularékkal és Sevillai Izidor *Etymologiarum libri* című munkájával.⁶ Balogh József munkásságának köszönhetően ismertté vált, hogy az *Intelme*k teológiai-politikai gondolkodását jelentős mértékben meghatározza az augustinusi szellemiség és a Karoling királytűkrök eszmeisége.⁷ Az *Intelme*k forrásainak kutatása egyre inkább megélenkült és sok vitát váltott ki, melynek részletes bemutatására itt nem tudunk kitérni,⁸ mert szétfeszítené a jelen írás kereteit, csupán problematikáját szeretnénk érzékeltetni.

Mivel főként klasszika-filológusok foglalkoznak az *Intelme*k forrásainak feltáráásával, elemzéseikben két alapvető, többnyire jelen lévő problémát figyelhetünk meg. 1) A filológus pusztán irodalmi műként kezeli mind a kutatott művet, mind annak lehetséges forrásait, s éppen ezért leginkább csak a formai és tartalmi hasonlóságokra, egyezésekre koncentrál, ami önmagában természetesen kívánatos és helyes módszer, számos adalékot nyújt(hat) a mű alaposabb megismeréséhez. A kutatók azonban napjainkban is újabb és újabb források felfedezésére törekszenek, amelyek olykor már inkább a belelátás hatását és a *novum* felmutatásának igényét mutatják. Nemerkenyi meggyőzően mutat rá, hogy „klasszika-filológusok saját életművük jelentős kutatási témájának nyomait keresik egy középkori latin munkában: míg Havas László Florus, addig Adamik Tamás Quintilianus hatása mellett érvel”⁹ az *Intelme*k forrásainak feltárása során. A formális, kifejezésbeli hasonlóságok sokszor azonban nem igazolják a mintavételt, még akkor sem, ha egyébként a középkorban viszonylagos népszerűségnek örvendett egy-egy antik írás, minthogy a középkori recepció eszmevilágának hatását kevéssé vagy nem mutatja.¹⁰ Így a kutatók sokszor elvesznek apró formai, kifejezésbeli hasonlóságok kimutatásában, miközben az egész a részlettel szemben háttérben marad. Ehhez kapcsolódik, hogy 2) a Szentírást méltatlanul kevéssé vonják be az elemzésbe, jobbra szintén csak idézetek, tartalmi utalások, lexikai párhuzamok felmutatására, de mintha figyelmen kívül hagynák, hogy az *Intelme*k egészének: politikai, társadalmi, etikai tartalmának Isten szava az alapja és mércéje,¹¹ minden más (antik, patrisztikus, középkori) hagyomány csak

⁶ Békefi: Szent István király Intelmei, 922–990.

⁷ Balogh: Szent István „Intelmei”-nek forrásai, 237–265.

⁸ A kutatástörténet rövid áttekintését és értékelését lásd: Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása, 11–15; Havas: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított..., VIII–X; Adamik: Szent István király *Intelmei*..., 156–165.

⁹ Nemerkenyi: Szent István *Intelmei*..., 96.

¹⁰ Uo., 101–103.

¹¹ A kevés kivétel közé tartozik Havas László, aki kritikai szövegkiadásának bevezetőjében egy oldal erejéig utal a biblikus hagyomány elevenségére (Havas: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított..., XLVII), illetőleg kritikai apparátusa rendkívül nagyszámú bibliai hivatkozást tartalmaz,

másodlagos lehet az értelmezésben. A filológus számára tehát a Biblia pusztán egy irodalmi forrás, amit maximum nyelv- és szóhasználat, szó szerinti vagy tartalmi idézés (lásd: *Vulgata*) szempontjából vizsgál, azonban számára kevésbé izgalmas terület, ezért érdeklődése előterébe elsősorban nem a Szentírás, hanem más kerül. Az eddigi filológiai kutatás rámutatott arra, hogy az *Intelmek*nek a Szentírás a legnagyobb mértékben használt forrása, azt is megállapította, hogy ezáltal a mű a keresztyén hit mellett tesz tanúságot, a magyar államszervezés keresztyén értékekre épül, de az *Intelmek* teológiai jelentőségét nem aknázza ki, inkább csak az itt felsorolt ténymegállapításokra szorítkozott.¹²

A teljesség igénye nélkül egy válogatás bemutatásával kívánom felvillantani a Szentírás mindenütt meghatározó jelenvalóságát annak előrebocsátásával, hogy elismerem: az *Intelmek* gazdagon merít különféle forrásokból, írója igen sokrétű műveltséget, kultúrát ötvöz munkája során, és nem minden esetben a Biblia az elsődleges forrása, de közvetett hatásával, alapelveivel mégis számolnunk kell az értelmezés során. Egyetértek Érszegi Gézával a tekintetben, hogy sokszor nem is lehet egyértelműen meghatározni, hogy az *Intelmek*ben megjelenő tartalmak közvetlenül a Szentírásból vagy az arra építkező keresztyén irodalomból származnak-e.¹³ Éppen ezért nem is céлом, hogy csupán a Biblia alapján igazoljam az *Intelmek* hitbeli meggyőződését, tanítását, mindazonáltal annak mélyebb igei tartalmát is szeretném felmutatni, jelezve ezzel azokat a teológiai gondolat tartalmakat, amelyek a keresztyén magyar állam megszervezésének háttérben álltak.

továbbá más tanulmányaiban is megjelenik a Szentírás jelentékeny szerepének kiemelése (Havas: Szent István Intelmei a Biblia..., 121–124; Havas: Egy fejezet a Biblia..., 100–114). Meg kell még említenünk a medievista Nemerkenyi Elődöt, aki doktori disszertációjában szentel figyelmet az *Intelmek* biblikus hagyományának felmutatásának (Nemerkenyi: Latin Classics..., 35–40). Továbbá Érszegi Géza és Soós György Norbert is utalásokkal ráirányítja a figyelmet a szentírási gyökerek meghatározó szerepére (Érszegi: Szent István Intelmei fiához..., 24–29; Soós: Szent István király Intelmei..., 71–83). Az itt említett szerzők megállapításai valóban fontosak, érdemüket nem tagadjuk, észrevételeik ugyanakkor főként csak ténymegállapítások teológiai vonatkozások nélkül.

¹² Hasonlóképp némileg egyoldalúnak tűnik a történeti kutatás szemlélete, amely – az adott korszakra vonatkozó források figyelembevételével – a politikai gondolkodás vizsgálatára fókuszál, az úgynevezett vallási és egyházi vonatkozásokat pedig inkább keretnek, sajátos közegnek tekinti (amelyben az *Intelmek* léteznek), és ebből próbálja „kihámozni” az államelméletet, a politikumot. (Az áttekintő jellegű történeti vonatkozásokat, utalásokat lásd: Balogh: Szent István politikai testamentuma I–II.; Szűcs: István király *Intelmei* – István király állama; Szűcs: Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű, Györfly: István király és műve, 369–373.)

¹³ Érszegi: Szent István Intelmei fiához..., 27.

2.1. A SZEMÉLYES HANG MEGSZÓLALTATÁSA

Az István király nevében megszólaló író igen szeretetteljes, bensőséges hangot üt meg kéréseiben, felszólításaiban egyaránt, amelyekben Imre herceget, Magyarország jövődjő uralkodóját tanácsokkal látja el. A bizánci *De administrando imperio* tekintélyuralmi, illetve olykor cinikus¹⁴ és a Karoling királytűkrőknek az egyház tekintélyével megszólaló hangjához képest újdonság az *Intelmekben* ez a szeretettel, féltéssel teli közvetlen atyai hangvétel,¹⁵ melyet a *fili mi* (Pr. 3, 7; II,4; III,3; IV,1; V,2; VI,3; VII,2; IX,1), *fili amabilissime* (Pr. 2), *fili mi amabilissime* (X,2), *fili charissime* (I,1; II,2; III,1; V,2; VIII,2) megszólításokból látunk.

Havas 2004-es szövegkiadásában Cicero *De officiis* című művében véli felfedezni az *Intelmek* személyes hangvételének előzményét, amit azzal igyekszik alátámasztani, hogy az egyébként műfajilag egymástól éppenséggel nem távol álló művekben az atya szól fiához; amíg Cicero Marcus fiát buzdítja arra, hogy valósítsa meg a római polgár ideálját, addig István Imre fia elé a keresztyén uralkodó eszményét állítja követendő példaként.¹⁶ A lexikai és tartalmi hasonlóságok ebben az esetben valóban csak hasonlóságoknak tűnnek, így nem tartom elfogadhatónak a cicerói munkát mint lehetséges előképet, annak ellenére sem, hogy tény, az *Intelmekre* hatást gyakorló Karoling-kor közkedvelt műve volt a *De officiis*. A Karoling királytűkrők hatása az *Intelmekre* egyöntetűen elfogadott, ugyanakkor az is ismert, hogy ezek a *speculum regisek* nem alkalmazzák azt a személyességet, amely az általunk vizsgált műre oly nagymértékben jellemző, tehát az *Intelmekre* vonatkozóan nem gondolhatunk e cicerói áthallásra.

Egy 2005-ös tanulmányában Havas a *De officiis* mellett egy másik cicerói művet, a *Somnium Scipionis* is mintának tartja, egészen pontosan Macrobiusnak az ahhoz íródott, a Karoling-korban számos könyvtárban megtalálható és nagy olvasottságnak örvendő, neoplatonista szellemben készült kommentárját, amely közli magát a szöveget is. A *Somnium Scipionis* egyfajta polgártűkörként is olvasható, és ami „egy olyan gondos és sokoldalú erkölcsi tanítás, amelyben a Hannibalt legyőző idősebb Scipio és a pydnai győztes Aemilius Paulus tanítja unokáját, illetve fiát, az ifjabb Scipio Aemilianus Africanus Minort arra, hogy miként is kellene viselkednie és cselekednie annak az eszményi római államférfinak, a maga feladatát teljesítve ezzel, akinek legfőbb érdeke a res publica.”¹⁷ E filozófiai tanításba oly mértékű személyes érzelmek vegyülnek, hogy Havas az *Intelmek* előképét látja benne.¹⁸ E cicerói munka valóban

¹⁴ Magyar: Szent István a magyar kultúrtörténetben, 17.

¹⁵ Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása..., 20.

¹⁶ Havas: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított..., X–XII.

¹⁷ Havas: A Szent István-i Intelmek egy lehetséges neoplatonista forrása: Macrobius, 11.

¹⁸ Uo., 9.

nem nélkülözi az atyától, sőt nagyatyától származó szeretetteljes kötődés kinyilatkoztatását, azonban nem okvetlenül Cicerónál kell keresnünk az *Intelmek* forrását az odaadó és féltő atyai hang megszólaltatásában.

Havas egy későbbi írásában már meg sem említi a fent nevezett cicerói művet, emellett elveti a Karoling-irodalom hatásának mások által felvetett lehetőségét is, és egyértelműen a Példabeszédek könyvét jelöli meg az *Intelmek* példaadójának, Salamont állítva párhuzamba István királlyal. Emellett szól természetesen a *Praefatió*ban idézett igevers is: „Hallgasd, fiam, a te atyádnak erkölcsi tanítását, és a te anyádnak oktatását el ne hagyd” (Péld 1,8), és közvetlenül utána egy másik locus hozzákapcsolása: „...így sokasulnak meg néked a te életednek esztendei” (Péld 4,10b). Havas Salamon mellett még Dávid alakját is kiemeli, aki halála előtt a következőképp intette Salamon fiát annak trónra lépése előtt: „És őrizd meg az Úrnak, a te Istenednek őrizetét, hogy az Ő útain járj, és megőrizzed az Ő rendelkezéseit, parancsolatait és ítéleteit, és bizonyágtételeit, a mint meg van írva Mózes törvényében: hogy előmented legyen mindenekben, a melyeket cselekedénesz, és mindenütt, valamerre fordulándasz; hogy megteljesítse az Úr az Ő beszédét, melyet szóltott nékem, mondván: Ha megőrizéndik a te fiaid az ő útjokat, járván én előttem tökéletességgel, teljes szívök és teljes lelkök szerint; ezt mondván, mondom: Soha el nem fogy a férfiú te közül az Izráelnek királyi székiből” (1Kir 2,3–4). Ezekből láthatjuk, hogy a bibliai atyai intelmek (Salamon, Dávid) szolgálnak alapul István király megszólaltatásához,¹⁹ Havasnak ezekkel az érveivel magam is teljes mértékben azonosulni tudok: az *Intelmek*ben megszólaló István király személyességének és emellett szelíd szigorúságának és józanságának a Szentírás a mintaképe.

2.2. A BOLDOG URALKODÓ

Az uralkodói tanácsok, buzdítások között többször olvassuk, hogy az atya a jövőő király boldogságát említi meg feltételként, illetőleg célként: „Tedd ezt te is, hogy koronád még inkább dicséretre méltó, életed *boldogabb* és hosszabb legyen” (II,4). „... ha *boldogan* akarsz élni, és királyságodnak megbecsülést kívánsz szerezni” (III,3). „A kegyesség gyakorlása vezet el ugyanis téged a legfőbb *boldogsághoz*” (X,3). A többszöri utalásból látjuk, hogy István szem előtt tartotta fia és királysága boldogságát. De vajon mit értett boldogság alatt?

Az ókori keleten és az antik kultúrában létezett egyfajta boldog uralkodókép: az uralkodót boldognak tekintette népe, ha bel- és külpolitikai, gazdasági tekintetben sikeres volt, természetes halállal távozott az élők közül, és fiai követték őt a trónon. Ez a szemlélet a római császárkultuszban is erőteljesen jelen volt: a császárt misztikus

¹⁹ Havas: Szent István Intelmei a Biblia és a reneszánsz tükrében, 123.

magasságokba emelte, az istenekkel kapcsolatban lévőknek, isteninek mondta,²⁰ tehát a földi jólét és siker alapján mondták boldognak fejedelmüket a pogány kultúrákban, amely természetesen nem volt független a pogány istenvilág jóindulatától sem. E felfogással szembehelyezkedve, az anyagi javak hamis boldogságígéretét elutasítva írja Augustinus a *De civitate Dei*ben a hatalmon lévők boldog állapotáról:

Boldognak mondjuk őket, ha igazságosan kormányoznak, ha azoknak dicsérete, kik őket magasztalják, és azok készsége dacára, kik előtt szolgálilag meghajolnak, fel nem fuvalkodnak, hanem megemlékeznek arról, hogy ők is emberek; ha hatalmokat leginkább az Isten tiszteletének terjesztésére fordítják, és az Isten szolgálatára fordítják; ha félik, szeretik és tisztelik őt; ha inkább szeretik azon országot, hol nem attól tartanak, hogy társaik lesznek; ha nem örömet állanak bosszút, de örömet megbocsátanak; ha a fenyítést az állam kormányzására és védelmére, nem pedig ellenséges gyűlöletére alkalmazzák [...], és ha mindezeket nem hiú dicsvágyból, hanem az örökboldogság szeretetére teszik, ha bűneikért az igaz Istennek az aláztatosság, könyörületesség és imádság áldozatát bemutatni el nem mulasztják. Az ily keresztény fejedelmeket mondjuk boldognak először ugyan reményben, majdan pedig valósággal, midőn mit jelenen csak várunk, beteljesül.²¹

István korának teológiájára Augustinus rendkívül nagy hatással volt, első királyunk is az ő szellemében nevelkedett, ezért okkal gondolhatjuk, hogy az augustinusi boldog uralkodó eszményképe jelenik meg az *Intelmek*ben is. Jóllehet e királytükör szemléletében lépten-nyomon fel is fedezzük Augustinus gondolkodását,²² az egyházatya által felsorolt, a boldog uralkodóra vonatkozó jellemvonások meg is jelennek az *Intelmek* egyes fejezeteiben: Isten tiszteletének terjesztése (II.), a felfuvalkodottság kerülése (IV,1; X,4), a mértéken felüli büntetés kerülése (III,3; X,4), az igazságosság (III,3; V,2), az alázat (IV,1; X,4), a könyörületesség (IV,3; X,3), az imádságos élet (IX.), az örökkévalóságra tekintés (I,1; X,4). A fent felsoroltak alapján látjuk, hogy a *De civitate Dei*ben felsorolt erények nagy számban szerepelnek a magyar uralkodótükörben: találkozunk olyannal, amelynek egy-egy teljes fejezet is jut (II.: az egyházi rend megszilárdítása; IX.: a rendszeres imádkozás), illetőleg többségükkel elszórtan, olykor nem egy, hanem akár több fejezetben is, amelyek különféle tanácsok kifejtését tartalmazzák.

A *De civitate Dei* V. könyvének XXIV. fejezete és az *Intelmek* koncepciója különbözik: míg az előbbi a keresztényen fejedelmek valódi boldogságát igyekszik bemutatni,

²⁰ Balogh: Szent István politikai testamentuma I., 162–163.

²¹ August. *De civitate Dei* V,24.

²² Elemzését lásd: Balogh: Szent István politikai testamentuma I.; Balogh: Szent István politikai testamentuma II.; Balogh: Szent István „Intelmei”-nek forrásai

utóbbi pedig az Istennek tetsző életet élő és uralmat gyakorló király mintáját tárja címzettje elé. Ha az *Intelme*kben megjelenő derék keresztyén uralkodó ismérveinek szövegösszefüggéseit megvizsgáljuk, a következő hasonlóságokat és eltéréseket fedezhetjük fel. Az *Intelme*k II. fejezetében megjelenő egyházi rend fenntartása és keresztyén hit megszilárdítása párhuzamot mutat az augustinusi gondolattal, miszerint a boldog uralkodó Isten tiszteletének terjesztésére és az Ő szolgálatára fordítja hatalmát, azonban az *Intelme*k ezzel kapcsolatban nem a király boldogságát (*felicitas*) állítja középpontba, hanem felséges (*augustus*) uralkodását, és a boldogság itt mint ennek következménye jelenik meg, ráadásul nem is az augustinusi *felixet*, hanem a *beatus* kifejezést olvassuk, amely kifejezést egyébként a többi locus is használja.²³ Meg kell még említenünk, hogy az *Intelme*k a boldogabb élet (*vita beator*) mellett annak hosszúságát (*prolixior*) és a korona (vagyis a királyi uralom) dicséretre méltóságát (*corona laudabilior*) is felemlíti, ez utóbbit egyébként a III. fejezetben is,²⁴ amelyeket Augustinus a maga leírásában nem tart a keresztyén értelemben vett boldog uralkodó sajátosságának (szembehelyezkedve a pogány szemlélettel).²⁵

Vajon augustinusi eredetű-e az *Intelme*knek az uralkodó boldogságát előtérbe helyező gondolata, ahogyan azt Balogh József állítja?²⁶ Szembetűnő, hogy egészen más szókészletet használ a *De civitate Dei* és az *Intelme*k. A keresztyén erények gyakorlása mindkét műben a boldog uralkodó jellemvonása, bár más hangsúllyal: Augustinus az *imperator felix* képét festi meg, míg az *Intelme*k az Istennek tetsző uralkodó képét, akinek a boldogság (*beatitudo*) egy jellemzője. István uralkodó-képét jellemzik olyan vonások is, amelyek Augustinus leírásában a pogány uralkodókra jellemzőek (hosszú élet és uralom, a trón vér szerinti fiakra hagyása, jólét az

²³ II,4: „Uita beator;” III,3: „Si uis beatus uiuere...” X,3: „Nam opus pietatis ad summam te ducit beatitudinem.”

²⁴ III,3: „Si uis [...] tuum regnum honestare.” Megemlítjük, hogy Augustinus sem a *laudo*, sem a *honestus* szavakból képzett kifejezést nem használja leírásában, hanem a *gloriát* („non propter ardorem inanis gloriae”), amit viszont a latin *honor* (tisztelet, megbecsültség) értelmében is használ. Nyugodtan értelmezhetjük tehát így, hiszen a mondatszerkesztésből egyértelmű, hogy a földi dicsőségről van szó, minthogy Augustinus a mennyei boldogsággal állítja szembe („sed propter charitatem felicitatis aeternae”). Emellett persze állhat a *gloria* „hírnévre való törekvés” jelentésben is a *De civitate Dei*ben, de ez nem mond ellent az *Intelme*knek annak ellenére sem, hogy ott egyértelműen nem nagyravágyásról van szó, hanem valóságos dicséretéről, megbecsültségről, amiről kifejezetten földi értelemben beszél. Augustinus hiábalónak tekinti (*inanis*) a földi aspektust, míg az *Intelme*k ezt is fontosnak tartja. (Más helyen egyébként szerepel az *Intelme*kben egy, a *gloriából* képzett melléknév: „gloriosam tuam penitus exaltabis coronam” [III,3]. Szerepel még a *corona* jelzőjeként a *laudabilis* [V,3], *augusta* [VI,2], illetve Imre jelzőjeként is a *laudabilis* [IX,3] – e változatos használatnak minden bizonnyal stilisztikai oka van.)

²⁵ „Nem azért mondunk mi némely keresztyén fejedelmeket boldognak, mivel hosszabb ideig uralkodtak vagy békés halállal hagyták a trónt fiaiknak...”

²⁶ Balogh: Szent István politikai testamentuma I., 164.

uralkodó fennhatósága alatt), és ez közel áll az *Intelmek* gondolatvilágához. Pogány szemléletet is tükrözne az istváni királyságra vonatkozó nézőpont? Balogh szerint az *Intelmek* Augustinus felfogására épül, miközben magán hordozza az ókor uralkodóképét.²⁷ Véleményünk szerint is az ókorban kell keresgélni, de nem az antikvitásban, hanem a Szentírásban.

Milyen a boldog uralkodó Isten Igéjében? A Biblia, amikor a királyról beszél, elsősorban nem a boldogságát említi, hanem azt, hogyan kell Istennek tetszően uralkodnia, hogyan kell élnie, mit kell tennie: mindezekben vezérlője Isten törvénye (5Móz 17,14skk). E gondolat az *Intelmek*nek szintén alapelve, ha nincs is benne szó szerint leírva, hogy Imre hercegnek buzgón kellene tanulmányoznia Isten Igéjét, de szemléletében benne van, a Bibliából vett tanítások ezt egyértelművé teszik. Ismert az is, hogy István alapos keresztyén neveltetésben részesítette fiát, amikor Gellértra bízta taníttatását, s vallásosságában Imre hasonló lehetett édesapjához, erre utalhat az *Intelmek* egy félmondata is: „valahányszor az Isten templomához visznek sietősen lépteid...” (IX,1), ami feltételezi, hogy maga Imre is templomba járó ember volt.²⁸ Az Isten szíve szerinti férfi és király a Bibliában Dávid (1Sám 13,14), aki Isten jelenlétére vágyott a leginkább (Zsolt 27,4), az Isten háza iránti féltő szeretet emésztette (Zsolt 69,10), nem bírta elviselni, hogy Isten nevét gyalázzák, dicsőségét elvegyék (Góliát elleni küzdelme, 1Sám 17,26), az Isten jelenlétét jelző szövetség ládáját Jeruzsálembe vitette (2Sám 6), irgalmasan bánt a nyomorulttal (például Méfíbósetel: 2Sám 9), bűnét megbánta, és kegyelmet kapott (például Betsabéval való vétke után: 2Sám 12; Zsolt 51).

A boldog uralkodóra mindaz jellemző, amit a boldog emberről mond a Szentírás. A legátfogóbb képet a boldog ember jellemzőiről egyfelől a Zsoltárok könyvében, másfelől a Hegyi beszéd Boldogmondásaiban találjuk. A zsoltárok egy tekintélyes részéről tudjuk, hogy Dávid írta, s ő maga fogalmazta meg a Szentlélek ihletésére, hogy milyen is a boldog ember. Néhány példa a Zsoltárok könyvéből (nem mind Dávid tollából) arra, hogy az a boldog, aki keresi Istent (119,2–3), aki féli Istent (112,1a; 128,1), aki szereti Istent (122,6), akit Isten Magához fogad (65,5), aki Istenben bíz (2,12; 40,5; 84,13), aki dicséri Istent (84,5), akit Isten megfedd és tanít (94,12), akinek Isten az erőssége, segítsége (84,6), akinek Isten megbocsát (Zsolt 32,1–2.5), aki Isten törvénye szerint él (1,1–2; 106,3; 119,1; 112,1b), aki gondoskodik a nyomorulttról (41,2). Összességében azt mondhatjuk, hogy az istenfélő, az Isten útján járó embert mondja boldognak a Zsoltárok könyve. A felsorolt ismérvek jelentős része az István által vázolt keresztyén uralkodónak szintén sajátága.

A Boldogmondásokban (Mt 5,3–12 és Lk 6,20–23) Jézus a keresztyén jellemet ábrázolja: mi jellemzi azokat, akik az Ő követői, minthogy a Krisztushoz tartozók

²⁷ Uo.

²⁸ Magyar: Szent István a magyar kultúrtörténetben, 17.

a boldogok. A keresztyéneknek nem sokféle csoportja van, hanem mindnyájukban ki akarja munkálni Isten Lelke ezeket a tulajdonságokat: a lelki éhséget, vágyat Isten Igéjére, a bűneink miatti szomorúságot, a szelídséget, a vágyakozást az Istennel való és a társadalmi igazság(osság) megélésére, az irgalmasságot, a belső tisztaságot, a békekeresést, az üldöztetésben való kitartást.²⁹ Az *Intelmek*ben egy helyen majdnem szó szerinti utalás is található a Boldogmondásokból vett utalásra: „Amennyiben békeszerető leszel, akkor mondanak majd királynak és a király fiának, s minden katona szeretni fog téged” (IV,2), mely a Máté 5,9-et idézi meg: „Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak.” Balogh hívta fel először a figyelmet erre a párhuzamra, s az istváni mondatot a következőképp magyarázta: „Ha békességesen uralkodol, a »király« névre méltónak tartanak és Krisztus király fia leszel.”³⁰ Az istváni megfogalmazásban tehát összekapcsolódik, egymás mellé helyeződik a békességre való törekvésnek az e világi (Imre földi királysága, katonáinak megbecsülése, szeretete) és az örökkévaló világra (Isten fiának neveztetik) vonatkozó következménye, vagy ha úgy tetszik, jutalma. Ez Augustinus gondolatához képest mindenképpen új, s noha a Boldogmondások kifejezetten a lelki értelemre fókuszál, a Szentírás egészétől nem idegen a földi jutalom, ami egyébként mindig túlmutat a mennyekre.³¹

Honnan ered tehát az *Intelmek boldog uralkodóképe*? Úgy vélem, elsősorban a Szentírásból, amely boldognak az istenfélő, Isten útján járó embert tekinti mind az Ó-, mind az Újszövetségben. Ezt a szóhasználat is alátámasztani látszik, ugyanis az *Intelmek* és *Vulgata* egyaránt a *beatus* jelzőt és azonos tőből származó szavakat használ, míg Augustinus a *felix* melléknevet és annak származékait, szóösszetételeit. Augustinus kifejezetten a lelki erényekre és jutalomra koncentrált, ezzel szemben az *Intelmek* folyamatosan hangsúlyozza az Istentől kapott földi jólétet is, amit Isten is népe szemé elé helyez az ígéretei által a Szentírásban. Ugyanakkor nem tagadjuk, hogy az augustinusi szemlélet áthatja az *Intelmeket*, gondolatai újra és újra felcsendülnek benne, de az e pontban tárgyaltak tekintetében valószínűleg a Szentírást kell elsődleges forrásnak tekintenünk.

²⁹ Stott: A Hegyi beszéd, 24.

³⁰ Balogh: Szent István politikai testamentuma I., 155.

³¹ Jézus Péternek és egész hallgatóságának mondja, amikor az megkérdezi Mesterét, hogy mi lesz a jutalmuk, amiért mindenüket elhagyták Jézus követéséért: „Bizony mondom néktek, senki sincs, aki elhagyta házát, vagy fitestvéreit, vagy nőtestvéreit, vagy atyját, vagy anyját, vagy feleségét, vagy gyermekeit, vagy szántóföldeit én érettem és az evangéliomért, Aki százannyit ne kapna most ebben az időben, házakat, fitestvéreket, nőtestvéreket, anyákat, gyermekeket és szántóföldeket, üldözésekkel együtt; a jövődő világon pedig örök életet” (Mk 10,29–30). Jézus követésének számos áldása van ebben az életben, a végső jutalom pedig az örök élet.

2.3. A BÉKESZERETŐ URALKODÓ

Balogh figyelmét keltette fel, hogy az *Intelmek* IV. fejezete, a főemberek és a katonák megbecsüléséről tanító szakasz ugyan harchoz kapcsolódó kifejezésekkel van tele, mint például a védőbástya, az ellenség megfutamítása, a határ menti területek növelése, mégis a *békét* hirdeti, központi motívuma, hogy *békés király békésen* uralkodjék *békés országa* felett.³² István királytól ezt úgy halljuk, mint aki korábban még arról tett tanúságot, hogy ő maga hadjáratok megpróbáltatásai és különféle népek betörései közepette töltötte egész életét (*Pr.* 7). Honnan ered István békeparólása?

István bel- és külpolitikájában kifejezetten törekedett a békességre, utóbbi esetben édesapja, Géza politikáját követte. Céljuk az volt, hogy beilleszkedjenek a keresztyén Európába úgy, hogy közben a magyar állam nem válik egyik nagyhatalom hűbéresévé sem. István jó diplomáciai érzéssel és dinasztikus házasságok kötöttese által igyekezett kedvező kapcsolatot fenntartani más államokkal. Azonban lehetlenség minden országgal baráti viszonyban lenni, nem egy alkalommal éppen egy szövetségkötés szerzett számára ellenséget, hiszen a szövetségese ellenfele hamarosan az ő támadója is lett. István országa egységének és békéjének céljából kényszerült a vele ellenszegülő tartományurakkal is háborúskodásba, küzdelme tehát a békéért folyt.

Európában ebben és az ezt megelőző időszakban a legkevésbé sem békés időszakot éltek meg a különféle államok: nemcsak az országok között, hanem az egyes államiságokon belül is komoly problémák voltak, főleg olyan területeken, ahol az államigazgatás meggyengült, mint például a Karolingok esetében. Nem véletlen, hogy éppen a X. századi Karoling uralom alatt harapódzott el az önkényeskedés és katonai erőszak a földesurak és a lovagok körében. Innen indult el ennek ellenhatásaként az egyház kezdeményezésével az úgynevezett *pax Dei* mozgalom, és terjedt tovább más európai országokba azzal a céllal, hogy gátat szabjanak a fegyvertelenek és az egyháziak bántalmazásának, és helyreállítsák a békét a társadalomban.³³ Balogh szerint ezzel a mozgalommal találta magát szemben a keresztyén Európához csatlakozó

³² Balogh: Szent István király, a „békefejedelem”, 454–455. Balogh vizsgálódása kifejezetten a IV. fejezetre koncentrál, s elsősorban valóban itt hangzik el az ún. békepropaganda is. Megemlítünk még három helyet, ahol békés uralkodás jelenik meg. (1) A Prológusban olvassuk, hogy „Salamon fia is, elvetve apjának békességet hozó szavait, a gőgtől felfuvalkodva, lándzsaszúrásokkal fenyegette meg a népet” (*Pr.* 6.). (2) A VI. fejezet a vendégek, jövevények befogadását hangsúlyozza, és ugyan nem szerepel benne a *pax* kifejezés vagy annak bárminemű származéka, mégis a fejezet egésze az idegenekkel szembeni békés bánásmódot hirdeti, ahogy ezt egy alábbi alfejezetben is tárgyaljuk. (3) A IX. fejezetben a szerető atya inti fiát, hogy imádkozzon a mennyei Atyához, hogy életét *békében* fejezhesse be (*IX.* 3.).

³³ Györkös: Isten békéje és a *treuga Dei*, 62.

magyarság is, s kellett ezt a gondolatkört is megértenie és elsajátítania.³⁴ A Géza és István alatti időszakban azonban ez kevéssé merülhetett fel, hiszen a magyarok társadalmi és politikai viszonyai még annyira különbözött az Európában már megszilárdult mintáktól, hogy a *pax Dei* nem lehetett időszerű gondolat. Voltak ugyan társadalmi feszültségek, de ezek még a letelepedésből és az új társadalmi rend kialakulóban lévő voltából adódtak, nem egy kialakult rend szétzilálódásából. Európában tehát a *pax Dei* egy olyan rendszer körüli problémákra adott válasz, ami Magyarországon még ki sem alakult, éppen ezért nem igazán kell számolnunk vele.

Adamik az *Intelmeik* forrásainak feltárására irányuló vizsgálódásaiban a szövegeket kimutatva jelöli meg Sedulius Scottust a magyar mű békemotívumának eredőjeként. A 850-es évek második felében, II. Lothár számára íródott királytükör, a *Liber de rectoribus Christianis* 9. fejezetében hétszer szerepel a *pacificus* szó.³⁵ Balogh szerint szintén Sedulius Scottus a fő forrás, azonban ő hozzáteszi, hogy Sedulius viszont Augustinus *De civitate Dei* című művéből merít.³⁶ Augustinus békéről szóló fejezetében olvassuk a következőket:

A test békéje a részek rendezett mérsékletében áll. [...] A lélek és a test közötti béke: a rendes élet és a lelki üdvösség. A halandó ember és az Isten közti béke: az örök törvények alatti rendes engedelmség a hitben. Az emberek közti béke: a rendes egyetértés. A házi béke: az együttlakók rendes egyetértése a parancsolásban és engedelmségben. A város békéje: a polgárok rendes egyetértése a parancsolásban és engedelmségben. A mennyi város békéje a legrendesebb és legösszhangzóbb egyesülés Istennek, és egymásnak élvezetére Istenben. Mindennek békéje: a rend nyugalma.

Augustinus e gondolatai a Szentírást tükrözik, annak tanítását foglalják egybe. A Szentírás alapján nincsen békesség, egyedül Jézus Krisztusban, az Általa szerzett békesség elsősorban Isten haragjának kiengesztelése és békesség szerzése Őközte és a bűnös ember között (Rm 5,11; 2Kor 5,18–19; Ef 2,16; Kol 1,20), és ez az alapja a békesség minden más aspektusának, csakis Krisztus kereszthalála miatt lehet béke bármiben is: emberi kapcsolatokban, országok között és országokon belül egyaránt. Augustinus gondolatköre mögött ez áll,³⁷ de ez van-e az *Intelmeik* gondolatmenetének hátterében is?

³⁴ Balogh: Szent István király, a „békefejedelem”, 459.

³⁵ Adamik: Megjegyzések Szent István király Intelmeinek..., 119.

³⁶ Balogh: Szent István király, a „békefejedelem”, 456.

³⁷ Augustinus egyébiránt a *pax Romana* eszméjével szemben is fogalmazza meg a szentírási tanításon nyugvó gondolatait. A Római Birodalom Kr. e. I. századi polgárháborúi után a principátust létrehozó, új korszakot teremtő Augustus hirdeti ki a *pax Augustát*, a béke idejét, az aranykort, és ezen nyugszik majd a *pax Romana* gondolatköre, mely az egyetemes, örök békességet hirdeti szerte a lakott földön – a békesség kiterjed minden emberre, minden földre, az egész természetre a rómaiak égisze alatt (Bodor: A béke kérdése Homérostól Erasmusig, 836–837.).

Az *Intelmek* explicit módon egyszer sem beszél lelki értelemben vett békeségről, sokkal inkább politikai vonatkozásban találkozunk a béke gondolatával. Az egész IV. fejezet alapvetően államvezetési célzatú tanítás, jóllehet nem nélkülözi a biblikus utalást. Ahogyan már említettük, az „amennyiben békeszerető leszel, akkor mondanak majd királynak és a király fiának” (IV,2) a Máté 5,9-re utalhat: „boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak” – a Hegyi beszéd tanítása a gyülekezeti életben és a társadalomban való békességes munkálkodásra is vonatkozik, mely szolgálat Istentől kapott feladat. Isten az övéit arra hívta el, hogy békességben éljenek (1Kor 7,15), keressék és kövessék a békességet (1Pt 3,11), törekedjenek mindenki iránt a békességre (Zsid 12,14), és amennyire telik tőle, éljen minden emberrel békességben (Rm 12,18). A békességszerzés Isten műve, és az Ő fiai részesednek az Ő munkájából: az Istentől kapott szeretetet, békességet tovább sugározva, Krisztus ábrázatára formálódva munkálkodnak a békességen,³⁸ vagyis az evangéliumból élő ember képes a békességszerzésre. S hogy ez a gondolat az *Intelmek*ben jelen van, az I. fejezet intése bizonyítja: a jövődő uralkodónak úgy kell vezetnie országát, hogy a keresztyén hitet úgy tartja meg, hogy hiszi és vallja az apostoli tanítást, és példát mutatva népének e hitét cselekedetekkel ékesíti, e földön csak így válhat tiszteletre méltóvá, és így lehet örököse a mennyek országának is (I,1). Ezzel összecseng a IV. fejezet buzdítása: a békességet követve földi királyságára méltó lesz, és a királyok Királyának, Isten fiának neveztetik – a hitből fakadó tetteknek jutalma van a földön, s majdan a mennyek országában.

Az augustinusi keresztyén királyideál három tulajdonsággal bír: igaz(ságos), kegyes és békességes (*rex iustus, pius et pacificus*), a hármas aspektusa Melkisédek alakját idézi meg, akiről a Szentírás mondja: „aki elsőben is magyarázat szerint igazság királya, azután pedig Sálem királya is, azaz békesség királya” (Zsid 7,2b), „a felséges Isten papja” (Zsid 7,1), tehát istenfélő, kegyes. Az istváni keresztyén uralkodó szintén *pacificus*, s az e korban uralkodó augustinusi ideál nyilván őrá is hatott, hiszen az *Intelmek* egészét vizsgálva látjuk, hogy a jövődő királynak *iustusnak* (V,1) és *piusnak* (X,3) is kell lennie.³⁹

Nem könnyű egyértelmű választ adni arra, honnan ered az *Intelmek* békességpártolása. Minden bizonnyal a IV. fejezet alapján a békesség tekintetében elsődleges az ifjú magyar államiség számára a kül- és belpolitikai rend és nyugalom, ami az ország status quójából adódik, s az egyébként bizonyítottan használt Sedulius Scottus⁴⁰ ebbe az alapállásba illeszkedik bele (tehát az *Intelmek*ben nem azért kap kiemelt szerepet a *pax* gondolata, mert Sedulius is sokszor említi ennek fontosságát).

³⁸ Stott: A Hegyi beszéd, 43–44.

³⁹ Rugási: Az *Intelmek* és a nemzeti teológia, 27.

⁴⁰ Sedulius Scottus *Liber de rectoribus Christianis* című munkájának hatását az *Intelmek*re bizonyították: Balogh: Szent István „Intelmei”-nek forrásai, 237–265; Megjegyzések Szent István király Intelmeinek..., 111–129.

Hasonlóképpen előzmény Augustinus *rex iustus, pius et pacificus* képe is, melynek jelenléte az *Intelme*k egészét vizsgálva fedezhető fel. Mindez pedig az eddigi királytükörkhöz képest újszerűen egy szentírási elvből építkezik: a békességteremtő Isten fia is a békességet munkálva bizonyítja, hogy méltó nevére (király és Isten gyermeke).

2.4. AZ URALKODÓ ERÉNYEI

A középkorban Sevillai Izidor nyomán terjedt el a *rex* helytelen etimológiája, miszerint a *rex* „a recte regendo” (helyes uralkodásból) vagy „a recte faciendó” (helyes cselekvésből) származik, vagyis a királyt erkölcsös tettei teszik azzá aki, ha nélkülözi a kívánatos uralkodói erényeket, nemcsak hogy alkalmatlanná válik címére,⁴¹ hanem egyenesen zsarnoknak (*tyrannos*) kell nevezni.⁴² Az *Intelme*k X. fejezete is felsorol egy erénykatalógust, a következőkben azt vizsgáljuk, honnan erednek e királytükörben megfogalmazottak.

A kutatók igen széles repertoárt mutatnak fel az *Intelme*k erényeinek forrása-ként. A teljesség igénye nélkül bemutatunk néhányat. Balogh nevezi meg elsőként az *Intelme*k erényeinek mintájaként a tévesen Cyprianusnak tulajdonított *De duodecim abusivis saeculi* című, a középkorban igen népszerű és sokat idézett munkát, mely egy rövid, paradigmaticus, ám csekély értékű etikai írás. Ez az etika különféle visszás jellemeket, a megfelelő erkölcsöt nélkülöző típusokat mutat be, köztük a *rex iniquus*: a királynak az lenne a dolga, hogy az országot igazságosan irányítsa, másokat helyreigazítson, de mivel ő maga is gonosz, nem képes még a saját életét sem irányítani. Az igazságosan uralkodó király ellenben senkit nem nyom el; személyválogatás nélkül hoz ítéletet; megvédi a jövevényeket, özvegyeket, árvákat; bünteti a paráznságot; küzd a lopás felszámolásáért; halállal bünteti a hitetleneket, apagyilkosokat, hamisan esküvőket; védelmezi az egyházat; a vénektől kér tanácsot; hisz Istenben; rendszeresen imádkozik; az istentelenséget meg nem engedi; csak a kijelölt időben étkezik, s még ezekhez hasonló dolgokról olvashatunk. Az etikai munka kiemeli azt is, hogy ezek a dolgok teszik boldoggá a királyságot és urát a jelenben, melyek előremutatnak a mennyekben elnyert boldogságra is.⁴³ A két mű több egyezése valóban szembetűnő, értékelésére később visszatérünk.

Adamik egyértelműen a Karoling királytükörből, főképp Smaragdus *Via regia* és Sedulius *De rectoribus Christianis* című műveiből eredezteti az *Intelme*k útmutatását

⁴¹ „Reges a regendo vocati. [...] Non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendū regis nomen tenetur, peccando amittitur. Unde et apud veteres tale erat proverbium: Rex eris, si recte facies; si non facies, non eris.” Sev. Isid.: *Etymol.* IX., idézi Békefi: Szent István király *Intelmei*, 954.

⁴² Szűcs: István király *Intelmei* – István király állama, 375.

⁴³ Balogh: Szent István „*Intelmei*”-nek forrásai, 245–246.

az erények tekintetében – a keresztyén királytükörök gerincét egyébként is a biblikus erények képezik. Adamik kutatásának alapja a szókinszbeli egyezés, s a Smaragdusnál és Seduliusnál olvasottak számos párhuzamos kifejezését fedezi fel az *Intelme* X. fejezetében, többek között számos helyet idéz Smaragdustól, Ionastól, Seduliuától, Hincmarustól, akik gyakorta használják a *rex regum* kifejezést; továbbá hoz még párhuzamos helyet a *vita* és *conversatio* együttes használatára is. Ezenkívül csupán az *Intelme* X. fejezetének első két mondatáról említi meg, hogy szinte minden kifejezése megtalálható a Karoling-kori királytükörökben.⁴⁴ Tény, hogy az említett királytükörök tekintélyes számú királyhoz illő erényt sorolnak fel, Adamik mégsem szolgál kellő számú bizonyítékkal ahhoz, hogy egyértelműen belőlük vezessük le az István király nevéhez kötődő uralkodótükörünk utolsó fejezetének mintáját, miközben nem vitatjuk, hogy a Karoling-kor eme írásai is hatottak az *Intelmekre*. Békefi terjedelmes forrásfeltárását bemutató munkájában már jóval több adalékkal szolgál a Karoling-korra vonatkozóan, ő azonban nem annyira a királytükörökre, hanem inkább a *capitulárekra* fókuszál.⁴⁵

Havas szintén a Karoling-időszakban keresi az Imre hercegnek címzett mű említett fejezetének forrásait, és a királytükörök mellett a frank annalisztikában, valamint a korai Karoling-költészetben is felfedezi azokat. Frank földön a VII. és VIII. századi történetírás kötelező elemei voltak a keresztyén uralkodói erények megnevezése, melyek közül leggyakrabban a *clementia* és a *miser cordia* a *rex iustus* virtusait említették. Nagy Károly életrajzában olvassuk, hogy az Isten által rendelt uralkodó az alattvalóival szemben gyakorolja a *mansuetudót* és a *patientíát* – az *Intelme* erényei között szintén előkerülnek az adott kifejezések vagy ezekkel rokon értelmű szavak jelzői használatban.⁴⁶

Csízya a neoplatonizmus jelenvalóságát igyekszik bizonyítani az istváni erényekre vonatkozóan, amihez Havasnak a Macrobius-kommentár *Intelmekre* gyakorolt hatását fejtegető tanulmányából⁴⁷ indul ki.⁴⁸ A szerző Macrobius munkáján keresztül bemutatja Platón, Plotinus és Porphyrios elméleteit és rendszerüket az erények kategorizálásáról, és az olvasó elé tár egy négyszer négy erényből álló csoportosítást.⁴⁹ Ebből csak egy csoportot elemez, az úgynevezett *virtutes politicae*-t, amelyhez

⁴⁴ Megjegyzések Szent István király Intelmeinek..., 125–126.

⁴⁵ A Békefi által hozott párhuzamos helyeket lásd a X. fejezetre vonatkozóan: Békefi: Szent István király Intelmei, 964–969.

⁴⁶ Havas: A Szent István-i Intelmek mint a teokratikus keresztény monarchia..., 365.

⁴⁷ Havas: A Szent István-i Intelmek egy lehetséges neoplatonista forrása: Macrobius, 5–23.

⁴⁸ Csízya: Virtutes in libello De institutione morum..., 56–65.

⁴⁹ Macrobius négy erényszintet közöl: 1) *virtutes politicae*, 2) *virtutes purgatoriae*, 3) *animi iam purgati*, 4) *exemplares*. A négy csoport egyben emelkedő szinteket is jelöl, amelyekre eljuthat az ember, és mind a négy fokozat esetében négy-négy erényt tárgyal, így beszél összesen tizenhat erényről (idézi: Csízya: Virtutes in libello De institutione morum..., 60.).

a következő négy erény járul: *prudentia* (bölcesség, előrelátás), *fortitudo* (bátorság), *temperantia* (mértékletesség) és *iustitia* (igazságosság). Csízy ehhez a négy politikai erényhez kapcsolja az *Intelme*k X. fejezetében megjelenő erényeket (1. *prudentia: patiens* [türelmes]; 2. *fortitudo: fortis* [bátor], *misericors* [könyörületes, irgalmas], *humilis* [alázatos]; 3. *temperantia: modestus* [mértékletes], *honestus* [becsületes], *mitis* [szelíd], *pudicus* [szemérmes]; 4. *iustitia: pietas* [kegyes, jóságos], *misericors* [könyörületes], *propitius* [jóindulatú] – a szerző hozzát teszi, hogy az *Intelme*k e négy erényt platonista sorrendjét felcseréli: a *iustitia* a negyedik helyről az elsőre kerül, a többi sorrendje azonban marad.⁵⁰ Hogy szó szerinti egyezéssel nemigen találkozunk, az nem is okoz különösebb nehézséget, hiszen a szinonimák alkalmazása megtarthatja a tartalmi hasonlóságot vagy éppen egyezést, problémát okoz viszont az, hogy Csízy elemzése során voltaképpen a neoplatonista erényrendszert elemzi, melynek egy kis szeletét kiragadja, és abba erőlteti bele az *Intelme*k X. fejezetben használt kifejezéseit, nem pedig az *Intelme*khez kapcsolódó tartalmakra összpontosít. Ha az *Intelme*k erényeinek hátterét kívánjuk feltárni, akkor az abban lévő tartalmak vizsgálatából kell kiindulni; egyébként akármelyik akkor ismert filozófiai irányzattal párhuzamba lehet állítani. A klasszikus antik, valamint középkori irodalmat is át- meg átszővi a helyes életre vonatkozó útbaigazítás.⁵¹ Egészen bizonyos, hogy mindegyik esetben fogunk hasonlóságot találni, ha csak az egyes erények megnevezésére figyelünk, a hozzájuk kapcsolódó magyarázatokra viszont nem.

Minden bizonnyal nem véletlen, hogy az erények felsorolását és az azokhoz kapcsolódó magyarázatokat, tanításokat István a következőképpen vezeti elő: „az erények ura ugyanis maga a királyok Királya” (X,1), ezen a néven a Szentírás Jézus Krisztust nevezi meg (1Tim 6,15; Jel 17,14; 19,16). Minden erény Jézus Krisztusban jelent meg tökéletesen, és az Őbenne hívőket segíti Szentlelke által arra, hogy Őhöz hasonlóvá váljanak. A Szentírás egészében megtalálhatóak az *Intelme*kben felsoroltak mint krisztusi tulajdonságok, több alkalommal pedig az erény magyarázataként vagy magyarázatok egy-egy bibliai helyre történik utalás. Az *irgalmasság* gyakorlásának szükségességéeként a Máté 9,13-at idézi: „Irgalmasságot akarok és nem áldozatot” (X,3). Az *alázatos*ságra való buzdítás után felidéri Istennek azt az ígétét, hogy Ő az alázatosokat felmagasztalja (X,4; Jób 5,11a; Lk 18,14). A szemérmességre intéskor pedig így figyelmezteti az atya a fiát: „a kéjvágy minden undokságát úgy kerül, mint

⁵⁰ Csízy: *Virtutes in libello De institutione morum...*, 61–63.

⁵¹ A görög irodalomban Homéros és a történetírók egy része az uralkodók számára nyújt leírást a szükséges erényekről, a szónoki és filozófiai tartalmú munkák pedig főképp a polispolgár részére ad útmutatást a helyes életgyakorlathoz, tisztük betöltéséhez. Rómában a *res publica* polgárai, különös tekintettel a *nobiles* számára mintaadó volt a *mores maiorum*. A római uralom növekedése azután magával hozta az erkölcsös polgár erényeinek filozófiai hátterű megfogalmazását, melynek egyik legismertebb megszólaltatását Cicero *De re publica* című művéből ismerhetjük meg (Havas: A Szent István-i *Intelme*k egy lehetséges neoplatonista forrása: Macrobius, 7–8.).

a halál fullánkját!” (X,4),⁵² mely az 1Korinthus 15,56-ot idézi meg: „a halál fulánkja pedig a bűn.” Az egyes indoklásokban néhol megtaláljuk a Tízparancsolat tanítását is. „Légy szelíd, hogy soha ne kerülj szembe az igazsággal! Légy becsületes, hogy senkinek se keltsd szándékosan rossz hírét!” (X,4).⁵³ E két erényt az *Intelmekek* volta-képpen a 9. parancsolat megtartásához köti, amit így magyaráz a Heidelbergi Káté 112. felelete: „A törvény előtt és más hivatalos eljárásban az igazságot kedveljem, őszintén kimondjam és megvalljam, felebarátom tisztességét és jó hírnevét pedig tőlem telhetően megoltalmazom és előmozdítom.” A már említett szemérmesség, a kéjvágy kerülése pedig a 7. parancsolatot juttatja eszünkbe: „tisztza és fegyelmezett életet éljünk akár a szent házasságban, akár azon kívül.”⁵⁴

Békefi ezek mellett számos szentírási helyet idéz, amelyek azokra az Istennek tetsző jellemvonásokra szólítanak fel, amelyek a tárgyalt fejezetben is megjelennek. Megjegyezzük, hogy Békefi alapvetően a latin kifejezésbeli egyezéseket kutatta a *Vulgata* alapján, vizsgálódása nem terjedt ki a tartalmi kapcsolódásra. A teljesség igénye nélkül hozunk néhány példát a Békefi által összegyűjtöttekből. István minden emberrel szemben jóindulatra buzdítja fiát („sis propitius”, X,2) – a Békefi által hozott példák viszont olyanok, amelyekben emberek kérik Isten jóindulatát maguk iránt (például 5Móz 21,8; 1Sám 24,7). A bölcs uralkodó irgalmasságra intő szavai: „légy könyörületes” („sis misericors” X,3) például a Lukács 6,36-ot is megidézi: „Legyetek azért irgalmasok, mint a ti Atyátok is irgalmas.” A „légy türelmes mindenkihez” („patiens esto ad omnes” X,3) eszünkbe juttatja Pál szavait: „türelmesek legyetek mindenki iránt” (1Thessz 5,14). A Jézus által mondott kifejezések („tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok”, Mt 11,29) megtalálhatóak az *Intelmekek*ben is (*mitis* [X,4] és *humilis* [X,4]). Pál Titust inti a levelében, hogy a férfiak „józanok legyenek, tisztességesek, mértékletesek; a hitben, szeretetben, tűrésben épek” (Tit 2,2); a *Vulgatában* használatos *puđicus* és *patientia* szavakat olvassuk a királytükörben (*patiens* X,3; *puđicus* X,4) is. Hasonlóképpen Péter szavai is megjelennek az *Intelmekek*ben: „Végezetre mindnyájan legyetek egyértelműek, rokonérzelműek, atyafiszeretők, irgalmasak, kegyesek” („In fine autem omnes unanimes, compatibles, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles”, 1Pt 3,8).⁵⁵

Látjuk, hogy szó szerinti és tartalmi idézek egyaránt bőségesen találhatóak az *Intelmekek* erénykatalógusában, a szentírási eredet tehát vitathatatlan. Minden bizonynyal a Karoling-kori művek is hatással voltak a mű írásba foglalójára, nem zárhatjuk ki a *De duodecim abusivis saeculit* sem, ugyanakkor az *Intelmekek* az egyes erények fontosságának magyarázatakor igen sok bibliai idézetet, utalást tartalmaz, melyek

⁵² Bollók János fordítása.

⁵³ Bollók János fordítása.

⁵⁴ A Heidelbergi Káté 109. kérdésre adott feleletéből.

⁵⁵ Idézett helyek és további példák: Békefi: Szent István király Intelmei, 964–969.

megszerkesztése feltehetően részben a Karoling mintákra támaszkodik, részben eredeti, és mindenképpen szentírási ihletésű. Szűcs Jenő a követendő erényeket túlságosan is általános keresztyén értékeknek tekinti, és inkább azt igyekszik bizonyítani, hogy valójában nagyon is politikai erényekről van szó, amelyek István király politikai koncepciójába illeszkednek: e virtusok által tudja a király kormányozni országát, az egyházi és világi vezetőket ezek által tudja vezetni és szolgálatába állítani.⁵⁶ Ez egyébként nem mond ellent a Szentírásnak, noha Szűcs mintha a kettőt el akarná választani, pedig erre nincs szükség. Az uralkodóknak Isten adja a hatalmat, akik az Ő uralmát képviselik a földön (Dán 2,21; 4,14; Rm 13,1skk), és ezt csakis a Szentírás útmutatása, az Isten által támasztott magaviselet alapján tehetik, hogy jól kormányozhassák a rájuk bízott népet, területet (5Móz 17,18skk; Rm 13,1skk). A biblikus erények gyakorlása érvényes és iránymutató mind a magán-, mind a politikai szférában.

2.5. AZ IDEGENEK BEFOGADÁSA

Az *Intelmek* VI. fejezete az idegenből jött vendégekkel (*hospites*) és jövevényekkel (*aduentitii viri*) szembeni tisztességes bánásmódról és jóindulatú gondoskodásukról tanít (a X. fejezetben pedig egy rövid említést olvasunk arról, hogy a jövőbeli uralkodó legyen jóságos a külföldiekhez [*extranei*] és mindenkihez, aki hozzá érkezik). Vajon a szentírási felebaráti szeretet alapelvein nyugszik-e az *Intelmek* e tétele?

Ismerjük egyes bibliai történetekből a vendégszeretet gyakorlását, a pátriárkák korában például Ábrahám szívélyesen ellátja és gazdagon megvendégeli a sátrához érkező három idegent, az Urat és két angyalát (1Móz 18,1skk); hasonlóképpen tesz Lót is, amikor az Úr angyalai Sodomába érkeznek (1Móz 19,1skk); Lábán szeretettel fogadta Eliézert (1Móz 24,29skk) s majdan Jákóbot is (1Móz 29,13skk). Az effajta jóindulat számos más példáját is olvassuk a Szentírásban: Reuél megdorgálja leányait, amiért a rajtuk segítő Mózeset nem hívták meg otthonukba, s e mulasztásukat pótolják is (2Móz 2,20skk); a honfoglaló zsidóság jóindulatúan bánik Ráhábal és családjával, mivel a kémekeket befogadta (Józs 2,1skk; 6,22skk). A vendégszeretet gyakorlása nem csupán szokás, hanem parancs is volt Isten népe számára: „Olyan legyen néktek a jövevény, aki nálatok tartózkodik, mintha közületek való benszülött volna, és szeressed azt mint magadat, mert jövevények voltatok Égyiptom földén. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek” (3Móz 19,34), mert „Isten szereti a jövevényt” (5Móz 18,10), és ezért parancsolja az övéinek, hogy ők is szeressék (5Móz 10,19). A jövevény a zsidó család tagjának számított, egy asztalnál evett a családdal, a szegénynek szánt javakból is részesült.⁵⁷ Mindezek azonban csak a megtelepedett idegenekre (*gér*) vonatkoznak,

⁵⁶ Szűcs: István király *Intelmei* – István király állama, 376.

⁵⁷ Zsidó Lexikon, 944–945.

az úgynevezett külföldiekre (*nochri*) nem, mert azok ellenséges érzelműek, politikailag nem megbízhatóak.⁵⁸ Az Újszövetség szintén buzdít a vendégszeretetre és a jövevények befogadására (Mt 25,35; Rm 12,13; Zsid 13,2; 1Pt 4,9sk), s ezt mindig Isten népével, a keresztyén közösség gyakorlásával kapcsolatban teszi.⁵⁹

Balogh vizsgálódásai korai szakaszában az *Intelmekek* vendégszeretetének előképét az egyházatyák és főképp Ambrosius *De officiis* című művében, illetve a bencés *Regulában* látta,⁶⁰ később azonban amellet érvel, hogy az arab eredetű *Secretum Secretorum* szír nyelven ismert változata volt az *Intelmekek* VI. fejezetének forrása.⁶¹ Azonban a *Secretum Secretorum* és az *Intelmekek* céljai egészen mások: az említett szír írás a külföldiekkel való kapcsolat erősítésére és megtartására törekszik, illetve a saját ország jó hírnevének terjesztésére is, míg István király célja, hogy saját országa belülről, a jövevények segítségével erősödjön. A két munka tehát koncepciójában túlságosan is távol áll egymástól; Balognak ez a felvetése mintha az *Intelmekek* széles körű forráshasználatának minél nagyobb tarkaságát kívánna felmutatni.

Az egyházatyák és a Benedek rendi *Regula* már inkább valószínűsíthető, hiszen tudjuk, hogy ezek egyébként is jelentékeny hatást gyakoroltak Istvánra és az *Intelmekek* megfogalmazójára.⁶² A *Regula* LIII. fejezete a vendégek befogadásáról rendelkezik, és a következőképp kezdődik: „Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert Ő maga mondja majd egykor: »idegen voltam, és befogadtatok engem.« Mindenkinék adják meg a megfelelő tiszteletet, de elsősorban a hitben testvéreinknek és a zárandokoknak” (LIII,1–2). Ez a fejezet azonban kifejezetten az általános felebaráti- és vendégszeretetről tanít. Az *Intelmekek* VI. fejezetének azonban nem ez a fő vezérelve az idegenek befogadásának tekintetében, hanem a *hasznosság* (*utilitas*)

⁵⁸ Uo., 384.

⁵⁹ Máté 25,35.40: „...jövevény voltam, és befogadtatok engem. Bizony mondom néktek, amennyiben megcselekedtetek egygyel az én legkisebb atyámfiái közül, én velem cselekedtetek meg.” Róma 12,13: „A szentek szükségeire adakozók legyetek; a vendégszeretetet gyakoroljátok.” Zsidók 13,1–2: „Az atyafiúi szeretet maradjon meg. A vendégszeretetről el ne felejtkeztek, mert ez által némelyek, tudtokon kívül, angyalokat vendégeltek meg.” 1Péter 4,9–10: „Legyetek egymáshoz vendégszeretők, zúgolódás nélkül. Kiki amint kegyelmi ajándékot kapott, úgy sáfárgodjatok azzal egymásnak, mint Isten sokféle kegyelmének jó sáfárai.”

⁶⁰ Balogh: „Nemzet” és „nemzetköziség” Szent István Intelmeiben, 5.

⁶¹ Balogh: Szent István „Intelmei”-nek forrásai, 264. A Balogh szerinti hasonlóság a mű általa idézett szakaszából: „A király [...] az [idegenből jött] kereskedőket áruikkal egyetemben gondosan meg szokta védeni és őrizni. Ez az oka, amiért India nagyon népes. Mert ott találkozhatnak mindenütt a kereskedők, jól fogadják ott őket. [...] Kerülni kell tehát, hogy [az idegen] kereskedők sérelmet vagy igazágtalanságot szenvedjenek. Mert ők a dicséret hírvivői. [...] Mindeniküknek meg kell adni, ami megilleti, mert így erősítettnek meg az államok [...], a királyok birodalma, tisztessége és dicsősége így gyarapszik, ellenségei megreszketnek és megzaboláztatnak, így él a király békén és bizton.”

⁶² Az *Intelmekek* bencés jellegét bizonyítja: Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása..., 15–58.

az ország számára. A hasznosság gondolata egyébiránt megjelenik a *Regulában* is. Csóka a forráskutatása során az *Intelmekek* forrásaként nevezi meg a *Regula* LXI. fejezetét is, amely az idegen szerzetesek felvételéről rendelkezik.⁶³ E fejezet kimondja: ha máshonnan idegen szerzetes érkezik, őt is vendégszeretetet tanúsítva fogadják be, és ha jelleme és tettei alapján méltónak ítélik, kérésére felvehetik, sőt ha kifejezetten *hasznos* számukra a jelenléte, maguktól is vegyék fel a rendbe, akár magasabb pozícióba helyezve (LXI,1–3,5,8–11).

Mi az a haszon, amit a jövevények nyújthatnak a fiatal magyar államiság számára? „Ahogyan ugyanis a vendégek a világ különféle részeitől és tartományaitól érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket” (*Int.* VI,1). Az effajta haszonelvűsége korábbi írásos hagyományokból nem találunk mintát, ezért a kutatás egy ága Balogh nyomán ezt önálló, eredeti istváni anyagként kezeli.⁶⁴ Csóka viszont hangsúlyozza a *Regulával* vont, fent említett kapcsolatot: „az *Intelmekek* és a *Regula* gondolatai megegyeznek tehát abban, hogy idegen országok, messzi vidékek emberei sok új és hasznos ismerettel gyarapíthatják a nemzet, illetőleg a szerzetesi közösség kultúráját.”⁶⁵ Az érvelés tetszetős ugyan, ám a bencés szerzetesi közösség, illetőleg a magyarság állammá alakulása, megszilárdulása és azok haszonelvűsége mögött egészen más körülmények húzódnak meg. A *Regula* LXI. fejezete az ugyanazon szellemiségű és háttérű szerzetesek befogadásáról beszél, akik egy majdhogynem ugyanolyan, csak éppen másikk szerzetesi közösségbe épülnek be. Az *Intelmekek* azonban kifejezetten más kultúrákból érkező nyelveket, szokásokat, írásokat, fegyvereket említ. Tehát amíg a bencések esetében a *similis simili gaudet* elv érvényesül, addig István és a magyarság számára a különböző behozatala jelenti a hasznot. Éppen ezért e tekintetben a *Regula* szellemisége valószínűleg kevésbé előképe az *Intelmekek*nek. De vajon miért fontos István király számára a miénktől eltérő kultúra és tudomány bejövételének és meghonosodásának támogatása?

Nemcsak István, hanem már Géza számára is fontos volt a nyugati kultúra, tudomány, szokásrend, de legfőképp a keresztyén vallás importálása. Céljuk nem volt más, mint a magyarság fennmaradása és megerősödése az Európába való beilleszkedés által. Géza korában a *hospes* még főképp a papok, szerzetesek és fegyveres személyek behívását jelentette: egyrészt a keresztyén hitet igyekezett terjeszteni, másrészt az idegen uralkodóktól kapott fegyverek segítségével kívánta letörni a pogányságot, ahogyan arról egy sváb *hospes* tájékoztat egy XI. század végi krónikában.⁶⁶

⁶³ Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása..., 34.

⁶⁴ Balogh: „Nemzet” és „nemzetköziség” Szent István Intelmeiben, 3.

⁶⁵ Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása..., 37.

⁶⁶ Györffy: István király és műve, 508.

Géza hitlejlesztő tevékenységéről, a térítő egyházi személyekkel való bánásmódról a következőképp számol be István nagy legendája:

...hatalmaskodva bánt az övéivel, de irgalmasan s bőkezűen az idegenekkel, kiváltképpen a keresztényekkel; ámbár belesüppedt a pogány életmódba, a lelki kegyelem fényének közeledtére, figyelmesen kezdett tárgyalni a körös-körül fekvő valamennyi szomszédos tartománnyal a békéről [...]. Ezenfelül elrendelte, hogy a többi keresztényt, ki királyságába be akar lépni, a vendégbarátság és a biztonság kegyében részesítsék, felhatalmazta a papokat és a szerzeteseket, hogy elébe járuljanak, szíves örömet hallgatta meg őket, kedvét lelvén abban, hogy az igaz hitnek keble kertjébe vetett magja kicsírázik.⁶⁷

István uralkodása alatt a *hospesek* bevándorlása még nagyobb méreteket öltött, Györffy szerint minden társadalmi rétegre kiterjedő, országos mozgalomról beszélhetünk,⁶⁸ míg Mályusz úgy véli, hogy a *hospesek* száma és társadalmi elhelyezkedése korlátozott volt: kifejezetten a király környezetét érintette, és egyházi, valamint lovagi körbe tartozó személyeket. Mályusz ezt arra alapozza, hogy az *Intelmek* VI. fejezetében is használt *regnum* kifejezés – a nyelvészek által is bizonyítottan – az akkori szóhasználatban nem a mai értelemben vett országot, államot vagy annak lakosságát jelentette, hanem a király környezetét, kíséretét, vagyis azoknak a csoportját, akik a kormányzásban az uralkodó támaszai voltak.⁶⁹ Feltehetőleg sem nagyon csekély, sem tömeges létszámmal nem kell számolnunk, és nem is kell a betelepülő vendégeket az uralkodó közvetlen környezetére korlátoznunk, sokkal inkább az a valószínű, hogy nemcsak főrangú, hanem közrendű idegenek is érkeztek az előbbieik kíséretében. Tudjuk, hogy István nemcsak a székhelyén, hanem az ország különböző pontjain adott (egyházi és világi) hivatalokat a betelepülőknek, emellett István törvényei arról is bizonyosságot tesznek, hogy az ország előkelői uralma alá is tartozhattak *hospesek*;⁷⁰ ez is bizonyítja, hogy az ország bármely részén élhettek.⁷¹

⁶⁷ Kurcz Ágnes fordítása.

⁶⁸ Györffy: István király és műve, 508.

⁶⁹ Mályusz: Az egynyelvű ország, 114. A közölt bizonyítékok alapján a *regnum* szó helyes fordításaként elfogadhatjuk a *királyi kíséret* vagy *környezet* kifejezéseket, azzal a kitételrel, hogy tágabb értelemben is értelmezhető; meg kell említenünk, hogy a történészek e kérdésben megosztottak, nem mindenki fogadja el egyértelműen ezt az interpretációt. A *regnum* értelmezéséről készült összefoglalást lásd: Halmágyi: Középkori eredetmondák, 127–128; az *Intelmekre* vonatkozóan a *regnum* és származékainak vizsgálatát: 130–134.

⁷⁰ *Decreta* I,24: „Ha valaki vendéget jóakarattal fogad be, és táplálását tisztességesen végzi, <a vendég> mindaddig, amíg szándéka szerint táplálják, ne hagyja el eltartóját, sem szállását ne tegye át másvalakihez.”

⁷¹ Halmágyi: Középkori eredetmondák, 135.

Balogh szóhasználatával élve a vendégek marasztalása és a róluk való gondoskodás kormányzati eszmeként jelenik meg az *Intelme*k VI. fejezetében, célja pedig, hogy az országban a keresztyénséget megvédje a pogány kultúrával szemben.⁷² István hite és meggyőződése a keresztyénség volt, és ami az országára nézve ennek előmozdítását segítette, azt ő pártolta, ezért fogadta udvarába és államába a külföldi egyháziakat és világiakat, hogy országát és annak keresztyénségét még jobban erősítsék.⁷³ Habár itt kifejezetten politikai megfontolással találkozunk, megjegyezzük, hogy ez összhangban áll a Szentírás tanításával is: az ószövetségi időkben Isten népének el kellett határolódnia a pogány népek bálványimádó kultuszától és istentelen viselkedésmódjaiktól, nehogy eltanulja tőlük ezeket a szokásokat (3Móz 18,3; 20,23,26). Az Újszövetség egyik központi gondolata pedig a misszió a pogány világ felé is, illetve hangsúlyos helyet kap a gyülekezetek, a keresztyén tanítás védelme az akkor elterjedt filozófiai és más vallási irányzatokkal szemben (Mt 28,19–20; Kol 2; 1Tim 6,3skk; 1Jn 2,18skk). Továbbá, ahogyan említettük, a Biblia kiemeli a vendégszeretet gyakorlását a hitünk cselédeivel (Rm 12,13; Zsid 13,2; 1Pt 4,9sk). Ebben az összefüggésben elmondhatjuk, hogy a keresztyén vendégek befogadása és ellátása szolgálat a keresztyén testvérek felé, másrészt az idegenből jött keresztyénektől származó haszon szolgálat a még pogány és a keresztyénné váló magyarok felé.

3. ÉRTÉKELÉS, ZÁRÓGONDOLATOK

Az *Intelme*k nem csupán a kor kívánalmainak megfelelően tartalmaz tekintélyes mennyiségű szó szerinti vagy tartalmi idézetet, utalást a Szentírásból, hanem István király személyes hitéről, Isten szaván alapuló politikai és erkölcsi elveiről tesz tanúbizonyságot, azaz a gyakorlatba ülteti hitvallását. Ha nem is minden esetben a Szentírás az elsődleges forrása, számos olyan mintát használ, amelyek a Bibliára alapozva fogalmazzák meg tanításukat (például Augustinus, a Karoling-kori irodalom), közvetett módon mégis az Igéhez kapcsolódik, s a kor elvárásainak megfelelően bőségesen merít a korban hírnévnek örvendő teológiai és politikai munkákból egyaránt.

⁷² Balogh: „Nemzet” és „nemzetköziség” Szent István Intelmeiben, 4.

⁷³ Zétényi: István király intellemi és az idegenpolitika, 3.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

- Augustinus: De Civitate Dei contra Paganos Libri XXII, augustinus.it/latino/cdd/index2.htm (2022. aug. 29.)
- Augustinus: Szent Ágostonnak az Isten városáról írt huszonkét könyve, kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?-konyvtar/kto4022402/tartalom.html (2022. aug. 29.)
- Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus De Inditutione Morum, sive Admonitio Spiritualis. Szent István: Erkölcsstanító könyvecske, avagy Intelmek I. Textum edendum curavit, apparatu critico et translatione instruxit Ladislaus Havas. AFAΘA, Series Latina II., Debrecini, MMIV.
- Szent Benedek Regulája, pannonhalmifoapatsag.hu/wp-content/uploads/2019/01/regula_magyar.pdf
Utolsó megtekintés: (2022. aug. 29.)
- Szent István király Intelmei és Törvényei. Budapest: Szent István Társulat, 2014.
- Szent István király nagy legendája = Érszegi Géza (szerk.): Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Budapest: Osiris, 1999.

SZAKIRODALOM

- Adamik Tamás: Megjegyzések Szent István király Intelmeinek 1–10. fejezeteihez = Vallástudományi Szemle, 2009, V/3. 111–129.
- Adamik Tamás: Szent István király Intelmei prologusának forrásai = Vallástudományi Szemle, 2008, IV/1. 155–179.
- Balogh József: „Nemzet” és „nemzetköziség” Szent István Intelmeiben = Irodalomtörténeti Közlemények, 1927/37, 1927, 1–10.
- Balogh József: „Ratio” és „Mos.” A római jog megújulásának nyomai a szentistváni Intelmekben = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1943/67, 273–336.
- Balogh József: Szent István király, a „békefejedelem” = Magyar Nyelv, 1927/23, 1927, 452–461.
- Balogh József: Szent István „Intelmei”-nek forrásai. Különlenyomat a Szent István Emlékkönyvből, Budapest, 1938, 237–265.
- Balogh József: Szent István politikai testamentuma I = Minerva, 1930/9, 129–164.
- Balogh József: Szent István politikai testamentuma II = Minerva, 1931/10, 39–51.
- Békefi Remig: Szent István király Intelmei = Századok, 1901/35, 922–990.
- Bodor András: A béke kérdése Homérostól Erasmusig = Korunk, 16, 1971, 830–840.
- Csízay Katalin: Virtutes in libello De institutione morum – Az Intelmek erényei = Havas László (szerk.): Hereditas litteraria totius graeco-latinitatis. Debrecen, 2013, 56–65.
- Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.

- Érszegi Géza: Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége = Kerny Terézia (szerk.): Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredeik évfordulója alkalmából. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai I., 2007, 24–29.
- Györfly György: István király és műve. Budapest: Balassi Kiadó, 2000.
- Györkös Attila: Isten békéje és a *treuga Dei* a 11. századi Franciaországban = *Aetas*, 2000, 15/3, 62–75.
- Halmágyi Miklós: Középkori eredetmondák. Gondolatuk magunkról és másokról. Szeged: Belvedere, 2014.
- Havas László: A klasszikus római történetírás hatása a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdeteire (Adalékok a Kr. u.-i első ezredforduló európai és magyar szellemi örökségéhez) = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2000/104, 539–572.
- Havas László: A Szent István-i Intelmek egy lehetséges neoplatonista forrása: Macrobius. *Könyv és Könyvtár XXVII*, Debrecen, 2005, 5–23.
- Havas László: A Szent István-i Intelmek mint a teokratikus keresztény monarchia eszményének úttörő jelentőségű metaforikus műfaji megszólaltatása = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2012/116, 363–379.
- Havas László: Bevezetés a Szent Istvánnak tulajdonított Intelmekre vonatkozó újabb kutatások összefoglalásával = *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis*. Szent István Erkölcstanító könyvecske, avagy Intelmek I. ΑΓΑΘΑ: Series Latina 2, Debrecen, 2004. V–LXIX.
- Havas László: Egy fejezet a Biblia magyarországi recepciójából = *Aetas*, 2013, 28/1, 100–114.
- Havas László: *Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene inbutus est* = „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 157–164.
- Havas László: Sallustius kéziratossághoz. Újabb szempontok a Szent Istvánnak tulajdonított Intelmek forrásaihoz = *Könyv és Könyvtár. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Évkönyve XXIV.*, Debrecen, 2002, 5–32.
- Havas László: Szent István Intelmei a Biblia és a reneszánsz tükrében = *Debreceni Disputa*, 2008/6, 121–124.
- A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai: A Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Magyar Zoltán: Szent István a magyar kultúrtörténetben. Budapest: Helikon, 1996.
- Mályusz Elemér: Az egynyelvű ország = *Századok*, 1941/75, 113–139.
- Nemerkényi Előd: *Latin Classics in Medieval Hungary. Eleventh Century*. ΑΓΑΘΑ XIV. – CEU *Medievalia* 6, Debrecen – Budapest, 2004.
- Nemerkényi Előd: Szent István Intelmei Florus és Quintilianus között = *Vallástudományi Szemle*, 2009, V/2. 95–103.
- Rugási Gyula: Az Intelmek és a nemzeti teológia = *Napút*, 2001/6, 18–33.
- Soós György Norbert: Szent István király Intelmei etikai normarendszerének bibliai gyökerei = Mózser Ibolya (szerk.): *Domine, salvum fac regem: az államalapítás és kora*. Partes 6. Szombathely, 2000, 71–83.
- Stott, John: *A Hegyi beszéd*. Budapest: Harmat, 1993.

Szűcs Jenő: István király Intelmei – István király állama = Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Budapest: Gondolat, 1974, 359–379.

Szűcs Jenő: Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű = Glatz Ferenc–Kardos József (szerk.): Szent István és kora. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, Szent István Emlékbizottság, 1988, 32–53.

Zétényi Zsolt: István király intelmei és az idegenpolitika = Hítel 2015/12, 3–12.

Zsidó Lexikon; szerk.: Ujvári Péter. Budapest, 1929.